

*Tergîbü's-Şalât'ın Çağatay Türkçesi İle Yazılmış Nüshası Üzerine**

On The Caghatay Language Copy Of Tergib Al-Salat

Fatih ERBAY**

Özet

Bu çalışmada Çağatay Türkçesinin imlâ özelliklerini tam olarak görebileceğimiz Muhammed bin Ahmedü'z-Zâhid'e ait olduğu bilinen Tergîbü's-Şalât adlı Çağatayca bir fıkıh kitabı incelenmiştir. Giriş kısmında Türkçe Fıkıh eserleri üzerine genel bir değerlendirme yapılmış; daha sonra Tergîbü's-Şalât ve onun müellifi hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Çağatay Türkçesi, Fıkıh Kitabı, Muhammed bin Ahmedü'z-Zâhid, Tergîbü's-Şalât

Abstract

In this study, Tergib al-Salat, a canon law book which is known as belonging to Muhammad bin Ahmad al-Zahid with and in which we can see the orthographic peculiarities of Chagatay Turkish, is investigated. In introduction part, Turkish cannon law books were evaluated, and afterwards information about Muhammad bin Ahmad al-Zahid and his work Tergib al-Salat is provided.

Key Words

Chagatay Turkish, canon law book, Muhammad bin Ahmad al-Zahid, Tergib al-Salat.

* Bu makale, “*Muhammed Bin Ahmedü'z-Zâhid'e Ait Çağatayca Bir Fıkıh Kitabı (İnceleme-Metin-Sözlük)*”, [Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Konya 2003] adlı Yüksek Lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

** Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

I. GİRİŞ

Türkçe Fıkıh Eserleri

Türkler İslâm dinini kabul ettikten sonra yeni girdikleri bu dini öğrenmek için birçok eser kaleme almışlardır. İslâm dininin temel hükümlerini anlatan fıkıh ilmi üzerine yazılan eserlerin Türkçeye tercümelemlerini bu bakımdan bir mecburiyet olarak da görebiliriz. Karahanlılar döneminden itibaren çok sayıda İslâm hukukçusunun yetiştiği ve bu fakihlerin fıkıh ilmiyle ilgili çok sayıda eser verdiği bilinmektedir (Karasoy, 2004:13).

Memlük Kıpçakları, fıkıh ilmiyle ilgilenmişler ve bu alanda azımsanmayacak sayıda eser kaleme almışlardır. Berke Fakih tarafından 789/1387 tarihinde İskenderiye’de tamamlanan *İrşâdü’l-Mülûk ve’s-Selâtin*, Kıpçakça olarak istinsah edilmiştir (Toparlı, 1992: 25-26). Mütercimi, müstensihi, istinsah yeri ve tarihi bilinmeyen *Kitâb Fi’l-Fıkh*; çeşitli fıkıh kitaplarından toplanan fetvalardan meydana gelen ve yine müstensihi, istinsah yeri, istinsah tarihi bilinmeyen *Kitâb Fi’l-Fıkh Bi’l-Lisâni’t-Türkî*; Kansu Gavri için tercüme edilen ve Esenbay b. Sudun tarafından istinsah edilen *Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu’l-Leysi’s-Semerkandî* bu dönemin önemli fıkıh eserleri arasında sayılabilir (Toparlı, 1992: 16-18).

Türkçe fıkıh eserlerinden bir diğeri dilinde Karahanlı, Oğuz, Kıpçak lehçelerinden izler bulunan *Eski Türkmen Türkçesi* ile yazılmış ‘*Satırlı Tercümeli Bir Fıkıh Kitabı*’dır. Muhammed b. Sıddık b. Ali tarafından yazılan eser üzerinde Yakup Karasoy tarafından dil incelemesi yapılmıştır (Karasoy, 2004 : 9-14). Mukbil b. Abdullah tarafından tercüme edilen *Şerhü’l-Menâr* (Tulum, 1968:133-138); Fakih Yakut Arslan tarafından tercüme edilen *Ferâiz Kitabı*; Nizâmü’l-Mülk tarafından hazırlanan *Mesâil-i Melikşâhî* diğer önemli Türkçe fıkıh eserlerindedir.

Fıkıh üzerine Eski Anadolu Türkçesi döneminde de mühim eserler verilmiştir. Arapça *el-Muhtasar* adlı eserin Türkçeye tercümesi olan *Kudûri Tercümesi* bu alanda ilk sayılacak eserler arasındadır. Bölümler halinde hazırlanmış bir ilm-i hal kitabı olan ve XIV. Yüzyılın ikinci yarında İmâm Kâzî tarafından yazılan ya da tercüme edilen *Kitâb-ı Gunya* (Akkuş, 1995: 13-14); Balıkesirli Devletoglu Yusuf tarafından kaleme alınan *Vikâye Tercümesi*; Kutbuddin İznikî’nin *Mukaddime-i Kutbuddîn*’i; XIV. Yüzyılın ilk yarısında (1332) Nesefî’nin aynı adlı eserinden İbrahim b. Mustafa b. Alişir el-Melifdevî (el-Müleyfedevî) tarafından tercüme edilen *Nazmü’l-Hilâfıyyât Tercümesi* (Bilgin, 1996: 5) imlâ, ses ve şekil özellikleri bakımından Türk dili için oldukça önemli eserler arasındadır.

Yukarıda belirtilen Türkçe fıkıh kitaplarından başka Manzum olarak kaleme alınan ve Türklere fıkıh ilmini öğretmeyi amaç edinmekle birlikte okuyucuya edebî bir zevk de veren eserler yazılmıştır. Zahuriddin Muhammed Babür tarafından kaleme alınan *Mübeyyen Der-Fıkh* Klasik Çağatayca ile Maverâünnehr’de etkisini göstermeye başlayan Özbekçe arasındaki geçiş döneminde konuşulan dili yansıtmaları bakımından Türk dili tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Eser mesnevî nazım şekli ile hafif bahri’nde Fe’ilâtün (Fâ’ilâtün) mefâ’ilün fe’ilün (fa’lün) kalıbıyla yazılmış olup 2258 beyittir (Oral Seyhan, 2004: VII, XXIV).

II. TERĞİBÜ’Ş-ŞALÂT HAKKINDA

Terğîbü’ş-Şalât, namazın farzlarının, vaciplerinin, sünnetlerinin, müstehaplarının ve edeplerinin anlatıldığı muhtemelen önce Farsça yazılan daha sonra eserden Türklerin de yararlanabilmesi için Çağatay Türkçesine tercüme edilen mensur bir fıkıh kitabıdır. Bu bakımdan Terğîbü’ş-Şalât, Farsça ve Çağatayca olmak üzere iki ayrı dilde kaleme alınmıştır. Eserin, Muhammed b. Ahmedü’z-Zâhid tarafından muhtemelen H. X. yüzyılda kaleme alındığı düşünülmektedir.

II.I. Farsça Nüshalar

II. I. I. Konya Nüshası

Eserin üzerinde inceleme yaptığımız Çağatay Türkçesi ile yazılmış nüshasından başka Farsça yazılmış nüshasına da ulaşılmıştır.¹ Farsça olan bu nüsha 153 varaktan oluşmaktadır. Her sayfada 19 satır bulunmaktadır. Çağatay Türkçesi ile yazılmış nüsha gibi Farsça olan bu nüshada da eserin yazıldığı tarih kısmı yırtılmış vaziyettedir. Farsça olan nüshadan sadece eserin Rebiü’l-âhîr ayında tamamlandığını öğrenebilmekteyiz. Çağatay Türkçesi ile yazılan nüsha ile bu nüsha neredeyse tamamen uyumaktadır. Ancak Farsça nüshada Muhammed bin Ahmedü’z-Zâhid’in yararlandığı kaynaklar ve eserin bölümleri liste hâlinde verilmiştir. Üzerinde çalışma yaptığımız Çağatay Türkçesi ile yazılmış nüshanın baş kısmı eksik olduğundan eserin ismini Farsça nüshadan öğrendik. Bu nüshada eserin adı bir yerde “Terğîbü’ş-Şalât” ترغيب الصلوة diğer bir yerde “Kitâbü’t-Terğîb Fi’ş-Şalât” كتاب ترغيب في الصلوة şeklinde geçmektedir.

II.I. II. Hindistan Nüshası

Yukarıda bahsettiğimiz bu Farsça nüshadan başka Hindistan’da ‘Hakeem Sayed Zillur Rahman Library’de de Terğîbü’ş-Şalât’ın bir başka Farsça nüshası daha bulunmaktadır. Buradaki kütüphane kayıtlarından eserin nes-talik hat ile yazıldığı 152 varak olduğu ve her sayfada 15 satır olduğu belirtilmiştir. Eserin yazarı olarak Muhammed

¹ Eserin Farsça nüshası Konya Bölge Yazmalar Kütüphanesi “D NO 675(874)”da kayıtlıdır.

bin Ahmed Zahid verilmiş ve bu bilginin yanına parantez içinde hicri X. yüzyıl ibaresi konulmuştur. Kütüphane kayıtlarında bu nüshanın da Çağatay Türkçesi ile yazılmış nüsha gibi, üç ana bölüme ayrıldığı ve bu üç bölümün de namazın farzlarının anlatıldığı birinci bölüm 45, taharetin çeşitlerini anlatan ikinci bölüm 21, namazı bozan şeylerin anlatıldığı son bölüm ise 4 fasıl şeklinde toplam 70 fasıldan oluştuğu belirtilmektedir. Hindistan'da yer alan nüshasının baş kısmı Konya nüshası ile uyuşmaktadır. Farklı olan, Konya nüshasının ilk altı satırında Arapça dua kısmının bulunmasıdır (<http://www.noormicrofilmindia.com/zillure11.htm> 28.09.2006).

II. I. III. Nuru Osmaniye Kütüphanesi Nüshası

Tergîbü's-Şalât'ın bir diğer Farsça nüshası İstanbul Nuru Osmaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Burada bulunan nüshanın son kısmında eserin bitiş tarihi olarak H. 963 (Cemâziye'l-Ahîr) senesi düşülmüştür. Yine eserin müstensihisi Hasan bin Kasım'dır. Bu Farsça nüsha, 1994 yılında yeni bir dizgi ile basılmıştır. "Tergîbü's-Şalât ve Teysîrü'l-Ahkâm" adıyla çıkan bu yayımda eserin sahibi Muhammed bin Ahmed Zahid el-Bûnî olarak verilir. Bu yayımın son kısmında bazı açıklamalar yer almaktadır. Bunlara göre; eser bir fıkıh kitabıdır ve 106 itibarlı kitaptan toplanmıştır. Yine İmâm-ı Rabbânî müceddî-i elf-i sâni Ahmed Fârûkî Serhendî Mektûbât'ın üçüncü cildinin on yedinci mektûbunda, bu kitabı medh ve tavsiye etmiştir. Yine çalışmaya göre; Eser Muhammed b. Ahmed Zahid tarafından Hindistan'da yazılmıştır. Zahid, H. 632 (M. 1234) yılında vefat etmiştir (Muhammed bin Ahmed Zahid el-Bûnî, 1994).

II.II. Türkçe Nüsha

II.II. I. Çağatay Türkçesi ile Yazılmış Nüsha (Bursa)

Bizim üzerinde çalışma yaptığımız nüsha, Çağatay Türkçesiyle yazılmış bir fıkıh kitabıdır. Bursa Haraççioğlu Kütüphanesi 553 numarada kayıtlı olan esere ilk defa Tuncer Gülensoy'un bir yazısında işaret edilmiştir (Gülensoy, 1971: 245). Gülensoy, burada eserin Muhammed bin Ahmedü'z-Zâhid'e ait olduğunu, H. IX. yüzyılda istinsah edildiğini, -muhtemelen kütüphane fişlerine dayanarak- eserin 137 varaktan oluştuğunu ve Hân 'Âlî Şân'ın emriyle önce Farsça telif edildiğini Farsçadan da Türkçeye tercüme edildiğini belirtir (Gülensoy, 1971: 245). Bizim incelememize göre ise eser 134 varaktan oluşmaktadır. Her sayfasında 21 satır vardır. Eserin baş ve son kısımları eksik olduğundan bu nüshanın yazıldığı tarihi² tam olarak tespit etme imkânından mahrumuz. Ancak eserin Farsça nüshalarının 16. yüzyıla (H. 963 - M. 1555) ait olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakılarak Çağatay Türkçesi ile yazılmış nüshanın da bu döneme ait olabileceği düşünülebilir.

² Bursa Haraççioğlu Kütüphanesinde bulunan kayıtlar eserin H. IX. yüzyıla ait olduğunu belirtmektedir.

İncelediğimiz Çağatayca nüshada Muhammed bin Ahmedü’z-Zâhid, eseri Fârisîler için Farsça, Türkler için de Türkçe yazdığını ve asıl amacının, kitabı okuyanların kitaptan faydalanabilmeleri olduğunu şöyle belirtir:

“...Fârisî tili birle tercüme kıldım Fârisî oğuşuğular için tâ kim anlarının bu kitâbğa rağbetleri bolğay ... bu kitâbnı Türkî tili birle tercüme kıldım tâ kim Türkler hem bu kitâbdın fâyide algaylar...” (2a/13-15).

Muhammed bin Ahmedü’z-Zâhid’in, eserini sunduğu isim metnin yıpranmasından dolayı tam olarak tespit edilememekle birlikte tarafımızdan Hazret-i Hân-ı ‘Âlî Şân olarak okunmuştur. “...Hazret-i Hân-ı ‘Âlî Şânın emr ve işâretleri birle...” (2a/14). Farsça olan nüshalarda da eserin sunulduğu kişi hakkında hiçbir bilgi yer almamaktadır.

Eserin baş tarafından anladığımız kadarıyla, Muhammed bin Ahmedü’z-Zâhid 106 kitaptan tercüme ettiği dinî bilgileri Farsça kaleme almış; daha sonra da eseri Türkçeye tercüme etmiştir.

Muhammed bin Ahmedü’z-Zâhid, başlıca üç bölüme ayırdığı eseri 70 fasıldan oluşturmuştur. “Namazın farzları, vacipleri, sünnetleri, müstehapları ve edepleri”nin anlatıldığı birinci bölüm 45 fasıldan ibarettir. “Taharetin çeşitleri”ni anlatan ikinci bölüm 21 fasıldır. “Namazı bozan şeyler”i anlatan son bölüm ise 4 fasıldan oluşur. Her bölümde bir konu işlenmiş ve çeşitli İslâm alimlerinin o konu hakkındaki görüşleri ortaya konulmuştur. Bu hususu Muhammed bin Ahmedü’z-Zâhid şöyle ifade etmiştir:

“...bu kitâb üç kısım üze turur evvelkı kısım namâznıng farîzalarını sâbit kıılmağ beyânında turur Kur’ân ve hadîs ve icmâ’-ı ümmet birle turur ve tağı namâznıng farîzaları ve vacibleri ve sünnetleri ve müstehabları ve edeblerining beyânında turur ve bu kısım kırk biş faşl turur ikinci kısım tahâretniñ nev’leriniñ beyânında turur ve bu kısım yigirmi bir faşl turur üçünçi kısım namâznıng bozğucu nerseleriniñ ve tağı necâsetleriniñ beyânında turur ve bu kısım dört faşl turur...” (2a/15-21).

Ancak, 5., 6. ve 7. fasılların bulunduğu varaklar ile eserin sonunda yer alan 65., 67., 68., 69. ve 70. fasılların bulunduğu varaklar eserde bulunmamaktadır. Müellif, eserini şu bölümlere ayırır:

- evvelkı faşl peygâmbere şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellemge mutâba‘at kıılmaqlıknıng beyânında turur
- ikinci faşl namâznıng farzlıkı beyânında turur
- üçünçi faşl namâznıng farîzaları beyânında turur
- dörtünçi faşl ‘avret örtmeklikniñ beyânında
- sekizinçi faşl evvelkı tekbîrniñ fazîletiniñ beyânında turur
- tokızinçi faşl namâznıng vaqıtlariniñ beyânında turur

- onunçı faşl ol vaqtlarınıᅡ beyānında turur kim anlarda namāz kılmak mekrūh turur
- on birinçı faşl ezān ve ikāmetniᅡ beyānında turur
- on ikinci faşl cemā'atniᅡ faẓiletiniᅡ ve sevābınıᅡ beyānında turur
- on üçünçı faşl mescidge barmaklıkınıᅡ beyānında turur
- on dörtünçı faşl cemā'at namāzınıᅡ beyānında turur
- on bişinçı faşl imāmet kılmaklıkınıᅡ beyānında turur
- on altınçı faşl imāmga iktidā kılmak revālıkınıᅡ beyānında turur
- on yitilençı faşl namāzınıᅡ vācibleriniᅡ beyānında turur
- on sekizlençı faşl ta'dīl-i erkānnı becāy keltürmeklik beyānında turur
- on toquzunçı faşl vitr namāzınıᅡ beyānında turur
- yigirmilençı faşl anıᅡ beyānında turur kim vitr namāzı niçe rek'at turur
- yigirmi birinçı faşl du'ā-i ᅡunūtnıᅡ beyānında turur
- yigirmi ikinci faşl namāzınıᅡ sūnetleriniᅡ beyānında turur
- yigirmi üçünçı faşl namāzınıᅡ müsteᅡablarınıᅡ beyānında turur
- yigirmi dörtünçı faşl namāzınıᅡ ādāblarınıᅡ beyānında turur
- yigirmi bişinçı faşl ol nimelerniᅡ beyānında turur kim anları öltürse bolmas ve aları kim anları öltürmeklik mübāᅡ turur
- yigirmi altınçı faşl ol nimelerniᅡ beyānında turur kim namāzı bozar ve taᅡı ol nimelerniᅡ beyānında turur kim namāzı bozmas
- yigirmi yitinçı faşl kırā'atniᅡ ᅡaleliniᅡ beyānında turur
- yigirmi sekizinçı faşl ol nimerseleleriniᅡ beyānında turur kim mekrūh tururlar
- yigirmi toquzunçı faşl namāz ve ol nimelerniᅡ beyānında turur kim nehy kılıp turur anlardın
- otuzunçı faşl ᅡahāret bozulmak beyānında turur
- otuz birinçı faşl farīzānı tapmaklık sözleride
- otuz ikinci faşl fevt bolmış namāzı ᅡazā kılmaklıkınıᅡ beyānında turur
- otuz üçünçı faşl cum'a namāzı faẓileti beyānında turur
- otuz dörtülençı faşl cum'a namāzınıᅡ keyfiyetiniᅡ beyānında turur
- otuz bişinçı faşl cum'anıᅡ ᅡartlarınıᅡ beyānında turur
- otuz altınçı faşl 'ıyd namāzınıᅡ ve taᅡı 'ıyd aᅡkāmınıᅡ beyānında turur

- otuz yitinci faşl şadağa ve fıtrınıñ beyânında turur
- otuz sekizlençi faşl kurbânıknıñ beyânında turur
- otuz tokuzlançı faşl tekbîr ve teşrîknıñ beyânında turur
- kırkılançı faşl anıñ beyânında turur kim şerî'atnıñ aḥkâmı niçe kısım üze turur
- kırk birinçi faşl secde-i sehvnıñ beyânında turur
- kırk ikinçi faşl secde-i tilâvetnıñ beyânında turur
- kırk üçünçi faşl ḥastanıñ namâzı ve taqı aḥlanğan kişi namâzı beyânında turur
- kırk törtünçi faşl sefer edebiniñ taqı misâfırlık namâzınıñ beyânında turur
- kırk bişinçi faşl küsûf namâzınıñ beyânında turur
- kırk altınçı faşl yağmur tilemeklikniñ beyânında turur
- kırk yitinci faşl terâvîḥ namâzınıñ beyânında turur
- kırk sekizlençi faşl ḥavf namâzınıñ beyânında turur
- kırk tokuzunçı faşl cenâze namâzınıñ ve aḥkâmlarınıñ beyânında turur
- illiglençi faşl şehîdlerniñ ḥükmi beyânında turur
- illig birinçi faşl Ka'beniñ içinde namâz okumaqnıñ beyânında turur
- illig ikinçi faşl câsit namâzınıñ beyânında turur
- illig üçünçi faşl tesbîḥ ve tehlîl ve du'ânıñ fazîletiniñ beyânında turur
- illig törtinçi faşl vuzû kılmaknıñ beyânında turur
- illig bişinçi faşl istincâ ve istibrâ ve istinkânıñ beyânında turur
- illig altınçı faşl kazâ-i ḥâcetğa barmaqlık ve vuzû kılmaklıknıñ beyânında turur
- illig yitinci faşl ğusl kılmaknıñ beyânında turur
- illig sekizinçi faşl sularnıñ beyânında turur
- illig tokuzunçı faşl ol turur kim kuyuk mesâ'iliniñ beyânında turur
- altmışınçı faşl her yandın her mes'elelerniñ beyânında turur
- altmış birinçi faşl ... nıñ beyânında turur
- altmış ikinçi faşl teyemmümni neteg kılmaknıñ beyânında turur
- altmış üçünçi faşl itükge mesh kılmak beyânında turur
- altmış törtinçi faşl ḥayz ve nifâsnıñ beyânında turur
- altmış altınçı faşl necâsetlerniñ beyânında turur
- ...

Eserin baş kısmından, yazılmasındaki amacın namazın doğru kılınması olduğu anlaşılmaktadır. Eserde Hanefî ve Şafî'î mezhebinin görüşleri sunulmuş ve iki mezhep arasında bir karşılaştırmaya gidilmiştir. Bu karşılaştırmada, İmâm Ebû Hanife, İmâm Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed'in görüşleri ardı ardına verilmiş; bunlara İmâm Şâfi'î'nin yorumları da eklenmiştir. Bu görüşlerden sonra, konu hakkında Kütüb-i Fıkh, Câmi'-i Şağîr Hüsâmî, Câmi'ü's-Şağîr Hânî, Esbâbu'l-Mağfire, Fetāvâ-yı Hucce, Fetāvâ-yı Mes'ûdî, Fetāvâ-yı Şağîrî, Fetāvâ-yı Zahirî, Hağâyık-ı Selimî, Hidâye-i Fıkh, Hülâşa-i Fetāvâ, H'oca İmâm Ebû Bekr H'öher-zâde'nin "Vâcibât", Kâfî, Kenz, Kimyâ-yı Sa'âdet, Menâkıbu'l-'Ulüm, Muhtî, Nevâdirü'l-Fıkh, Şerh-i Tağâvî, Nisâbü'l-Fıkh, Şerh-i Viğâye, Zahîretü'l-Fıkh... gibi diğer dinî kitaplarda yazılanlar da esere dahil edilmiştir. Ahmedü'z-Zâhid eserinde, bu kitaplardan başka kendi döneminden önce eser veren Şeyh Ebû Mansûr Mâtürîdî, İmâm Mâlik, İmâm Ebû'l-Leys, Şeyh Hasan Başrî, Fağîh Ebû Mes'ûd, H'oca İmâm Hüsâme'd-dîn, Şeyhü'l-İslâm Ğazâlî, H'oca İmâm Zâhid Fağre'd-dîn, İmâm Züfer, Şeyhü'l-İslâm Ebû Hıfz-ı Kebîr Buğârî, H'oca Serâyî... gibi önemli din adamlarının da görüşlerini belirtmiştir.

Eser, ta'lik hattı ile yazılmıştır. Burada önemli olan husus, eserin başından itibaren gelen ta'lik hattın 69a-3 ile 93a-1 arasında değişmesidir. 92a-1'in devamında yine eserin baş tarafındaki ta'lik hatta geri dönmüştür. Bu değişiklik bize eserin bu bölümünün bir başka müstensih tarafından kaleme alındığı izlenimi vermektedir. Eserde adı geçen kişi ve kitap isimleriyle Arapça kısımların üstü kırmızı bir çizgi ile işaretlenmiştir. Sayfaları takip edebilmek için çobanlar kullanılmıştır. Eser yıpranmış olduğundan, 38b ile 41b arasındaki sayfaların yanlış bir şekilde sıralandığı görülmektedir. Sayfaların doğru sıralanması çobanlar vasıtasıyla tarafımızdan yapılmıştır.

Eserin her varağı 21 satırdan (sadece 71a, 71b, 83a, 83b varakları 20 satırdır) oluşmaktadır. Eserin eksik olan kısımlarına yamalar yapılmıştır. Eserin sonuna daha sonradan eklendiği anlaşılan ve bu sebeple çalışmamıza almadığımız kısımda, Kur'an'da geçen harflerin sayısı verilmiştir.

III. ESERİN MÜELLİFİ HAKKINDA

Çağatay Türkçesi ile yazılmış Tergîbü's-Şalât'ın baş kısmında müellif olarak Muhammed bin Ahmedü'z-Zâhid (محمد بن احمد الزاهد) ismi yer almaktadır. Ancak eserin müellifi Muhammed bin Ahmedü'z-Zâhid hakkında yeterince bilgi yoktur.³ Fakat,

³ Yazar hakkında incelenen eserlerin başlıcaları şunlardır: İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul; TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul; Eraslan, Kemal (1996); Alî Şîr Nevâyî, *Nesâyimü'l - Mahabbe min Şemâyimi'l - Fütüvve*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; Eraslan, Kemal (2001); Alî Şîr Nevâyî, *Mecâlisü'n - Nefâyis 1 - 2: 1: Giriş ve Metin, 2: Çeviri ve Notlar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; Bayraktar, Nail (1992); *Hediyetü'l-Ârifîn, Esmâü'l-Müellifîn ve*

Keşfü’z-Zunûn’da Kâtip Çelebi Tergîbü’s-Salât’ın Muhammed bin Ahmedü’z-Zâhid tarafından Farsça yazıldığını ve 106 kitaptan yararlanarak 60 kısımdan oluşturulduğunu belirtmektedir. Bununla beraber Kâtip Çelebi, Çağatay Türkçesi ile yazılmış olan nüshadan ve Muhammed bin Ahmedü’z-Zâhid hakkında herhangi bir bilgiden bahsetmez (Keşf-el-Zunun, 1971: 399-400). “Tergîbü’ş-Şalât ve Teysîrü’l-Ahkâm” adlı yayımın son bölümünde müellif ile ilgili, Hindistan’da doğduğu; Bûnî mahlaslı olduğu ve H. 632 (M. 1234)’te vefat ettiği gibi bazı bilgiler verilmiştir. Ancak bu bilgilerin kaynağı belirtilmemiştir (Muhammed bin Ahmed Zahid el-Bûnî, 1994).

Bunlardan başka eserin baş kısmından da Muhammed bin Ahmedü’z-Zâhid’le ilgili bazı bilgilere ulaşabiliyoruz. Müellif, eserin başında bazı kitapları okuduktan sonra hadis ve tefsir öğrenimiyle ilgilendiğini belirtmiştir. Öğrenimi sırasında bir hadis kitabında okuduğu bir hadisten hareketle bu kitabı yazmaya karar verdiğini ve bu eseri yazarken 106 dinî kitaptan yararlandığını söylemektedir:

“...*bu kitâbnı yüz taķı altı mu ‘teber kitâbdın cem’ kıldım...*” (2a/11).

Muhammed bin Ahmedü’z-Zâhid, eseri Hazret-i Hân-ı ‘Âlî Şân’ın emir ve işaretleri ile Fârisîler için Farsça, Türkler için de Türkçe yazdığını ve asıl amacının, kitabı okuyanların kitaptan faydalanabilmeleri olduğunu şöyle belirtir:

“...*Fârisî tili birle tercüme kıldım Fârisî okuğuşılâr için tâ kim anlarnıñ bu kitâbgâ rağbetleri bolğay ve bu fakîr taķı Hazret-i Hân-ı ‘Âlî Şänniñ emr ve işâretleri birle bu kitâbnı Türkî tili birle tercüme kıldım tâ kim Türkler hem bu kitâbdın fâyide alğaylar...*” (2a/13-15).

IV. SONUÇ

Bu çalışmada, Muhammed b. Ahmedü’z-Zâhid’e ait olan Tergîbü’ş-Şalât adlı eserin Çağatay Türkçesi ile yazılmış nüshası tanıtılmaya çalışılmıştır. Biz, eserin Çağatay Türkçesi ile yazılmış nüshasından başka üç Farsça nüsha daha tespit ettik. Bu Farsça nüshalardan Konya ve Nuru Osmaniye nüshalarına ulaşabilirken Hindistan’da bulunan nüshanın sadece kütüphane kayıtlarına ulaşabildik. Tüm bu nüshalar ışığında eserin

Âsârü’l-Musannifîn- Şöhretler İndeksi, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları; Kâtip Çelebi (1971); *Keşf-el-Zünûn*, I. Cilt, II. Basım, İstanbul: MEB Yayınları; Lewinstein, Keith (1994); “Notes on Eastern Hanafite Heresiography”, *The Journal of the American Oriental Society*, Oct-Dec 1994, v114 n4 p583(16); Muminov, Ashirbek (2006); “Traditional And Modern Religious – Theological Schools In Central Asia”, <http://www.ca-c.org/dataeng/09.muminov.shtml> (17.04.2006); Kügelgen, Anke von ve diğ. (2000); “Muslim Culture in Russia and Central Asia”, vol. 3: *Arabic, Persian and Turkic Manuscripts (15th-19th Centuries)*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, Islamkundliche Untersuchungen, (http://cess.fas.harvard.edu/cesr/html/CESR_03_2.html) (17.04.06).

ismini Terğîbü’ş-Şalât şeklinde tespit ettik. Ancak eserin müellifi Muhammed b. Ahmedü’z-Zâhid hakkında fazlaca bir bilgiye rastlayamadık. Yine müellif ile ilgili edindiğimiz bazı bilgilerin doğruluğu hususunda da şüphe yaşadık.

İstanbul Nuru Osmaniye Kütüphanesi’nde bulunan Farsça nüshanın son kısmında eserin bitiş tarihi olarak H. Cemâziye’l-Ahîr 963 (M. 1555) senesi düşülmüştür. Bu tarih Hindistan’da ‘Hakeem Sayed Zillur Rahman Library’de bulunan nüshada da H. X. yüzyıl olarak Nuru Osmaniye Kütüphanesi’ndeki nüsha ile aynı dönemi ifade eder. Biz, bu bilgiler ışığında Çağatay Türkçesi ile yazılmış nüshanın bu dönemden sonra yazıldığını söyleyebiliriz. Muhammed b. Ahmedü’z-Zahid’in bu konuyu eserinde belirttiğini daha önce söylemiştik.

“Terğîbü’ş-Şalât ve Teysîrî’l-Ahkâm” adıyla çıkan ve Nuru Osmaniye nüshasının verildiği yayımda eserin sahibi Muhammed bin Ahmed Zahid el-Bûnî olarak verilmiştir. Bu yayımın son kısmındaki açıklamalara göre Muhammed b. Ahmedü’z-Zahid, H. 632 (M. 1234) yılında vefat etmiştir (Muhammed bin Ahmed Zahid el-Bûnî, 1994). Eğer bu bilgi doğru ise Çağatay Türkçesi ile yazılmış nüsha ve Farsça nüshalar ondan yaklaşık 300 yıl kadar sonra yazılmıştır. Ancak biz Çağatay Türkçesi ile yazılmış eserde yer alan:

“...Fârisî tili birle tercüme kıldım Fârisî oğuşuğular üçün tâ kim anlarnıŋ bu kitâbğa rağbetleri bolğay ... bu kitâbnı Türkî tili birle tercüme kıldım tâ kim Türkler hem bu kitâbdın fâyide algaylar...” (2a/13-15).

ifadesinin Muhammed b. Ahmedü’z-Zahid’e ait olduğunu düşünürsek –ki muhtemelen kendi ifadesiydi- onun 1234’te vefat etmiş olmasını pek mümkün görmüyoruz. Çağatay Türkçesi ile yazılan nüshadaki dilin 15-16. yüzyıl Çağatay Türkçesi olduğu ve işlenmiş şekilde görüldüğü düşünülürse eserin 1500’lü yıllarda yazıldığı beklenilebilir.

Karahanlı döneminden itibaren kaleme alınmaya başlayan Türkçe fıkıh kitapları Türk dili tarihi açısından eşi olmayan kaynaklar niteliğindedir. Tercüme ve telif eserlerin hemen hepsinde Arapça ve Farsça kelimelere Türkçe karşılıklar bulunmuş, dolayısıyla bu ilk dönem dinî terminolojinin Türkçeleşmesine büyük katkı sağlamıştır. Bu eserlerin incelenmesi, kelime hazinelerinin ve imlâ özelliklerinin ortaya konulması Türk dili tarihi seyrinin daha açık bir şekilde ortaya konulmasını sağlayacaktır. Üzerinde çalışma yaptığımız Muhammed b. Ahmedü’z-Zâhid tarafından kaleme alınan Terğîbü’ş-Şalât adlı eser ile Türkçe fıkıh kitaplarına bir yenisi daha eklenmiştir. ©

KAYNAKLAR

- AKKUŞ, Muzaffer (1995); *Kitab-ı Gunya*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BAYRAKTAR, Nail (1992); *Hediyetü'l-Ârifîn, Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn-Şöhretler İndeksi*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- BİLGİN, Azmi (1996); *Nazmü'l-Hilâfiyyat Tercümesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERASLAN, Kemal (1996); Ali Şîr Nevâyî, *Nesâyimü'l - Mahabbe min Şemâyimi'l - Fütüvve*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____ (2001); Ali Şîr Nevâyî, *Mecâlisü'n - Nefâys 1 - 2: 1: Giriş ve Metin, 2: Çeviri ve Notlar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜLENSOY, Tuncer (1971); "Bursa Haraççioğlu Kitaplığında Bulunan Türkçe Yazmalar Üzerine Notlar", *TDAY Belleten*, s. 231-246, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARASOY, Yakup (2004); *Satırlı Tercümelî Bir Fıkıh Kitabı*, Konya: SÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- KÂTİP ÇELEBİ (1971); *Keşf-el-Zünûn*, I. Cilt, II. Basım, İstanbul: MEB Yayınları.
- KÜGELGEN, Anke von ve diğ. (2000); "Muslim Culture in Russia and Central Asia", vol. 3: *Arabic, Persian and Turkic Manuscripts (15th-19th Centuries)*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, *Islamkundliche Untersuchungen*, (http://cess.fas.harvard.edu/cesr/html/CESR_03_2.html) (17.04.06).
- LEWİNSTEİN, Keith (1994); "Notes on Eastern Hanafite Heresiography", *The Journal of the American Oriental Society*, Oct-Dec 1994, v114 n4 p583(16).
- MUHAMMED BİN AHMED ZAHİD EL-BÜNÎ (1994); *Tergâbü's-Şalât ve Teysîrü'l-Ahkâm*, İstanbul: Hakikat Kitâbevi.
- MUMİNOV, Ashirbek (2006); "Traditional And Modern Religious -Theological Schools In Central Asia", <http://www.ca-c.org/dataeng/09.muminov.shtml> (17.04.2006).
- ORAL SEYHAN, Tanju (2004); *Mübeyyen Der Fıkh (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- TOPARLI, Recep (1992); *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TULUM, A. Mertol (1968), "Şerhü'l-Menâr Hakkında", *TDED*, XVI., s. 133-138.
- İnternet Adresleri:** (<http://www.noormicrofilmindia.com/zillure11.htm> -28.09.2006).